

**Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА**

Հումանիտար գիտություններ

№2 (19) 2013

Гуманитарные науки

**ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱՐԳԻՆԱԼՈՒԹՅԱԸ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ
Ս. Հ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ**

*Խ. Արովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարան*

Սոցիալական իրականության զանազան վերակառուցումների պայմաններում նկատվում է մեծ քանակությամբ անձանց մասնագիտական կարգավիճակների վերընթաց և վարընթաց տեղաշարժեր: Ավելի հաճախակի և օրինաչափ է դառնում մասնագիտական կարգավիճակի վարընթաց տեղաշարժը կամ ուղղահայաց վարընթաց շարժությունը: Ընդհանրապես ցանկացած կարգավիճակային տեղաշարժ ուղեկցվում է որոշակի հոգեբանական իրողություններով և կապվում է այնպիսի համապարփակ սոցիալ-հոգեբանական երևույթի հետ, ինչպիսին մարզինալությունն է: Այդ պատճառով նպատակահարմար ենք գտնում անձի մասնագիտական կարգավիճակի տեղաշարժերի հոգեբանական վերլուծությունը դիտարկել մարզինալության հիմնադրույթի տեսական դիրքերից:

Ռոբերտ Փարկը մարզինալությունը բնորոշում էր որպես անձի զբաղեցրած դիրքը երկու մշակույթների մեջտեղում: Հեղինակը առաջին անգամ տալիս է մարզինալ անձի բնութագրերի համախումբը՝ կասկածներ կապված սեփական անձի արժեքի հետ, ընկերների հետ կապերի անորոշություն և նվաստացված լինելու մշտական վախ, հիվանդագին վախ այլ մարդկանց ներկայությամբ, միայնակություն, չսփազանց երազկոտություն, մտահոգվածություն ապագայով, հաճույք ստանալու անընդունակություն և համոզվածություն այն բանում, որ շրջապատողները իր հետ անարդարացի են վարվում: Մարզինալի գլխավոր առանձանհատկությունը բարոյական երկաստվածության (դիփտոմիայի) զգացումն է, երբ նախկին սովորությունները մերժված են, իսկ նորերը դեռ ձևավորված չեն: Փարկի առաջ քաշած մարզինալության հիմնադրույթը հիմնվում է հիմնականում մշակութային գործընթացների հասկացման վրա, երբ մարզինալ անձը հասկացվում է իբրև մշակութային հիբրիդ, որը ծնվում է, երբ տարբեր մշակույթի մարդիկ

միավորվում են ընդհանուր կյանք շարունակելու նպատակով: Փարկը կապում է աշխարհում մարզինալ տիպի մարդուն ոչ թե անձի առանձին տիպի, այլ սոցիալական գործընթացների հետ [1]: Նա մարզինալության ուսումնասիրության մեջ կենտրոնանում է ոչ թե անձի ուսումնասիրությունը, այլ կարևորում է հասարակության մեջ տեղ գտնող գործընթացները: Սոցիոլոգ է. Սթոունքվիլթը ևս դիտարկում է մարզինալությունը որպես երկու մշակույթների բախման արդյունք: Արտաքին բախումը առաջացնում է բախում մարդու ներհոգեկան աշխարհում: Հետազոտողը կարևորում է անձի կողմից բախումնային իրադրության մեջ սեփական տեղը գրավելու ձգտումը: Այդ դեպքում մարդը, ով մասնակիորեն պատկանում է այդ խմբին և մեկ այլ խմբի, հայտնվում է հոգեբանորեն անելանելի իրադրության մեջ. արժեքային համակարգով և աշխարհայացքով նա պատկանում է մեկ խմբի, իսկ ռասսայով, ծագմամբ, արյունակցական կապերով մեկ այլ խմբի (որպես կանոն, գերակայող սպիտակ եվրոպական ռասսայի): Նման մարդու ինքնագիտակցությունը ամբողջական չէ, այլ երկատված է: Սթոունքվիլթը նշում է, որ արյան խառնումը ինքն իրենով չի բերում մարզինալության, այլ հանգեցնում է որոշակի սոցիալական իրադրության առաջացման, ինչը որոշում է մետոիսի դիրքը [2]:

Մարզինալության հասկացման մեջ մոտեցումներից մեկը այն բնորոշում է որպես հասարակության դիզֆունկցիոնալ գործառնության հետևանք, այս դեպքում մարզինալության երևույթին կարելի է մոտենալ տարբեր երկրների տնտեսական զարգացման անհամաչափության դիրքերից: Այս տեսանկյունից մարզինալներ են խորքերից դուրս եկածները, սոցիալապես մեկուսացված խմբերը: Մարզինալությունը տնտեսական դիրքերից բնորոշվում է «սոցիալական ընդհատակ» և «աղքատություն» հասկացություններով: Պետք է նշել, որ մարզինալությունը չի կապվում միայն բացասական դրսևորումների հետ, այլ շատ հաճախ նորարարության, օրիգինալության, յուրատիպության հետ, ինչը պայմանավորվում է անձի զբաղեցրած կարգավիճակի յուրատիպությամբ: Ս. Ա. Գլադիշևի համոզմամբ, մարզինալները պետք է ոչ թե ամաչեն իրենց կարգավիճակից, այլ դրա մեջ տեսնեն իրենց յուրօրինակությունը: Նա հասարակությունը բաժանում է մարզինալների՝ նորարարների և ամբոխի՝ մնացյալ մարդկանց, ովքեր ապրում են ընդունելով և հետևելով հասարակության նորմերն ու արժեքները [3]:

Մարզինալության շուրջ մոտեցումների բազմազանությունը կապված է երևույթի բարդ ու բազմաշերտ լինելու հետ: Վերջին փաստի հետ է կապվում դրա ոչ միանշանակ ընկալումը և տարբեր եզրույթներով նկարագրելու հանգամանքը: Լ. Մ. Բաննիկովան մարզինալությունը հասկանում որպես փոփոխվող պայմաններին հարմարման սոցիալ-

ախտաբանական ձև, ինչը կապված է ժամանակակից Ռուսաստանի հասարակական հիմքերի վերակառուցման հետ և բերում է սոցիալական անումիայի, անհամաձայնության, արժեքային ստանդարտների հակասանության և ինչն էլ համահարաբերակցվում է «մարգինալություն», «մարգինալ անձ» հասկացությունների հետ [4]:

Ա. Ի. Կրաշենկոն մարգինալությունը բնորոշում է որպես.

- անհատի կամ խմբի տեղաշարժման վիճակ (կարգավիճակի փոփոխություն)
- սոցիալական խմբերի բնութագիր, որոնք գտնվում են սոցիալական կառուցվածքում հատուկ մարգինալ (ծայրամասային, սահմանագծային, մեկուսացված) դրության մեջ [5]:

Մարգինալության բազմաբովանդակ ֆենոմենի ուսումնասիրության մեջ առավել արդիական է հասկացության հոգեբանական մեկնաբանությունը, քանի որ այն ուղեկցող հոգեբանական երևույթները՝ դերային, արժեքային բախումներ, նույնության ճգնաժամ, հետևանքները՝ սոքատություն, գործազրկություն, կյանքի որակի իջեցում, անհեռանկարայնություն, ընդհանուր սոցիալ-հոգեբանական չհարմարվածություն, մասնագետի ինքնափրացման սահմանափակում, հնարավոր է իմաստավորել և մեկնաբանել հոգեբանության դիտակետերից: Ժամանակակից հասարակության պայմաններում անձի մասնագիտական կարգավիճակի փոփոխությանը ուղեկցող հոգեբանական իրողությունների, արժեքափոխաստային ոլորտի վերակառուցումների, սոցիալ-հոգեբանական հարմարման առանձնահատկությունների և այլ հանգամանքների ուսումնասիրությունը դարձել է օրավանդի:

Մարգինալության հոգեբանական մեկնաբանության մեջ կարևոր է Ն. Ռ. Հակոբյանի հայացքները: Մարգինալությունը, ըստ հեղինակի, սոցիալ-հոգեբանական ֆենոմեն է, որը փոխակերպվող, անցումային հասարակության ծնունդ է: Այն համապարփակ երևույթ է և նույնիսկ անձի զարգացումը դրանից դուրս հասկանալը դժվար է: Այսինքն՝ մարգինալությունը շեղում չէ նորմայից, այլ երևույթ, որին անձն իր կենսագործունեության ընթացքում անպայմանորեն բախվում է: Մարգինալության ընդարձակ երևույթի մեջ առանձնացնում են պատճառների երկու համախումբ՝ արտաքին (օբյեկտիվ) հասարակության մեջ ընթացող սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական, մշակութային գործընթացներն են, որոնք այս կամ այն չափով

շոշափում են մարդկանց գոյության հիմքերը, պայմանավորում մարդկանց գործունեության դրոշմապատճառներն ու պահանջմունքները և ներքին (սուբյեկտիվ): Հետաբոլորտատիրական վերափոխվող հասարակություններում, որոնցից է նաև Հայաստանը, մարզինալացմանը նպաստող գործոններից են խորհրդային սոցիալ-քաղաքական համակարգի փլուզումը, տնտեսական ու մշակութային կասկերի խզումը, զանգվածային գործազրկությունը, հոգևոր-գաղափարական ճգնաժամը, էթնիկական բախումները ու պատերազմները, բռնագաղթը, ներգաղթը և այլն: Ներքին պատճառների մեջ առանձնացնում է անձի կենսաբանական, ֆիզիկական, ֆիզիոլոգիական, իմացական, բարոյական և հոգեբանական անկայուն վիճակները, սոցիալականացման և հարմարողականության մակարդակը, որոնք պայմանավորված են նրա հոգեկան կառուցվածքի և հոգեփայլի՝ խառնվածքի, բնավորության և մտածելակերպի առանձնահատկություններով: Անհատական մակարդակով մարզինալության առաջացման գործոն կարող են լինել արժեքային բախումը, իմացական ու բարոյական աններդաշնակությունները, ֆրոստրացիաները, սոցիալական ու էթնիկական խտրականությունը, սոցիալական կարգավիճակի ու դիրքի կորուստը, ընդհանուր անբավարարվածությունը, անհամատեղելի սոցիալական դերակատարումները, սոցիալական սպասումների չիրականացումը, հոգևոր-գաղափարական ճգնաժամը, կյանքի իմաստի որոնումները, այլընտրանքային, երբեմն անօրինական ճանապարհներով ինքնահաստատվելու ցանկությունը և այլն [6]: Նկարագրված ներքին գործոնների ողջ համախումբը վկայում է, որ երևույթի ապրումը, ընթացքը մեծապես կախված են առանձին անձի հոգեբանական առանձնահատկություններից, նրա անձի տիպից, ուստի վերջին փաստը պետք է հաշվի առնել մասնագիտական կարգավիճակի փոփոխության պայմաններում անձի հոգեկանի վերլուծության դեպքում:

Ն. Ռ. Հակոբյանը առանձնացնում է մարզինալության հետևյալ տեսակները.

- ա) կառուցվածքային (սոցիալական) մարզինալություն
- բ) մշակութային և էթնոմշակութային մարզինալություն
- գ) սոցիալական դերերի մարզինալություն

Առավել կարևորում ենք կառուցվածքային կամ սոցիալական մարզինալությունը, ինչը կապվում է սոցիալական խմբերի (այդ թվում մասնագիտական) տեղաշարժի հետ և ցայտուն դրսևորվում

Է տեղի ունեցող արմատական փոխակերպումների ու ճգնաժամերի ժամանակ, երբ մի հասարակարգից կամ սոցիալականության մի տիպից անցում է կատարվում մյուս տիպին, կամ՝ քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական անհավասարության պայմաններում (երբ անհատները, սոցիալական կամ էթնիկական խմբերը զրկվում են որոշակի իրավունքներից կամ էլ նրանց նկատմամբ կիրառվում է խտրականություն): Սոցիալական մարզինալությունը ենթադրում է ցածր կարգավիճակի առկայություն, փոքրամասնությանը պատկանելություն, անձը հայտնվում է սոցիալական կառուցվածքի ծայրամասում կամ սահմաններից դուրս և նրա կենսակերպն ու արժեհամակարգը տարբերվում են ընդունված նորմերից և արժեքներից: Մարդուն մարզինալ է դարձնում ոչ թե նրա սոցիալական դրությունը, այն է՝ ցածր կարգավիճակը կամ դրա բացակայությունը, այլ հոգեբանական կողմը՝ սեփական կարգավիճակով անբավարարվածությունը, առկա նորմերն ու արժեքները չընդունելը: Անցումային հասարակությունում ապրող մարդկանց սոցիալ-հոգեբանական «հիվանդություններից» են դառնում անորոշությունը, անվստահությունը, հոռետեսությունը, ազդեխան, տագնապն ու վախը: Անցումային շրջանում մարդը հայտնվում է պահանջմունքա-դրդապատճառային նոր իրավիճակում [6]:

Փոփոխվող հասարակության պայմաններում մարզինալներին կարող դասել ոչ միայն սոցիալական կառուցվածքից դուրս մնացած անձինք, այլ նաև նրանք, ովքեր դեռևս չեն կողմնորոշվել նոր սոցիալական պայմաններում: Արմատական փոփոխությունները, որոնք տեղի ունեցան սոցիալական կառույցում ճգնաժամի և տնտեսական բարեփոխումների արդյունքում, պատճառ դարձան նոր մարզինալ խմբերի առաջացման համար: Առաջ եկան նոր մարզինալներ՝ արտադրության կառուցվածքային վերափոխման և զբաղվածության ճգնաժամի արդյունքում: Այս դեպքում մարզինալության ցուցանիշ է դառնում խորը փոփոխությունները սոցիալ-մասնագիտական կարգավիճակում, ինչը ոչ միայն սոցիալական մարզինալության, այլ նաև մասնագիտական կարգավիճակի փոփոխության ցուցանիշ է: Դրա նպաստող արտաքին հանգամանքներն են՝ աշխատանքի ամբողջական կամ մասնակի կորուստ, մասնագիտության, պաշտոնի, աշխատանքի պայմանների և վարձատրության փոփոխություն՝ ձեռնարկության լուծարման, արտադրության կրճատման, կյանքի ընդհանուր

մակարդակի իջեցման արդյունքում: Նոր մարզինալ խմբերի մեջ առանձնացնում են հետևյալ կատեգորիաները՝ «հետմասնագետներ», «նոր գործակալներ» և «ներգաղթողներ»: Ամենամեծաքանակ մարզինալների խումբը «հետմասնագետներն» են (postspecialist): Այս խումբը կազմում են բարձր կրթությամբ անձինք, ովքեր ստացել են կրթություն խորհրդային բուհ-երում, աշխատել են խորհրդային ձեռնարկություններում: Նոր շուկայական պայմաններում նրանց գիտելիքները հնացել են և այլևս պահանջված չեն: Այս խումբը ծնունդ է տնտեսության մեջ խորը կառուցվածքային փոփոխությունների, ինչի արդյունքն է ապատրակավորումը, սպասմանագիտացումը և գործազրկությունը: Խումբը կազմում են աշխատողներ, որոնք կորցրել են աշխատանքը կամ ամբողջությամբ զբաղված չեն, որոնք ունեն կրթության բարձր մակարդակ, աշխատանքային փորձ, բարձր սոցիալ-մասնագիտական կարգավիճակ, մեծ հավակնություններ՝ աշխատանքի հետ կապված: Նրանց մարզինալացված արժեքամակարգը ոչ թե նպաստում, այլ, ընդհակառակը, հիմնականում խանգարում է հոգևոր ներքին ներուժի դրսևորմանը և լիարժեք մասնագիտական ինքնանույնացմանը: Մասնագիտական կարգավիճակի փոփոխությանը ուղեկցելով հոգեբանական վերակառուցումներով՝ ցայտուն դրսևորվում են «հետմասնագետները» խմբում, որոնց մոտ նկատվում է նախկին դիրքի անհամապատասխանություն ներկայիս մասնագիտական կարգավիճակի հետ կամ նոր պայմաններում անձին չի բավարարում, կամ անձը չի ունենում սոցիալական կամ մասնագիտական կարգավիճակ [5]:

Սոցիալ-մասնագիտական տեղաշարժերի հոգեբանական կողմը բնորոշելիս ավելի նպատակարարորեն է «մասնագիտական մարզինալություն» հասկացության կիրառումը: Այն նոր պայմաններում մասնագիտական կարգավիճակի վարընդաց տեղաշարժի ցուցանիշ է: Լ. Բ. Դեմենտին մասնագիտական մարզինալությունը բնորոշում է մասնագիտական նույնականության եզրույթներով: Մասնագիտական նույնականությունը, ըստ հեղինակի, բարդ կազմավորում է, որի մեջ մտնում են խմբակային (սեփական խմբի առանձնահատկությունների մասին գիտելիքներ և նրա անդամը լինելու գիտակցումը), արժեքային (սեփական խմբի գնահատումը և նրա նկատմամբ վերաբերմունքի գնահատումը) և հուզական (սեփական խմբի ընդունում կամ մերժում): Իսկ մասնագիտական

մարզինալությունը հեղինակը սահմանում է որպես մասնագիտական նույնականության կորուստ, ինչը բնորոշվում է իրականացվող մասնագիտական դերին չմասնակցվածության (չներգրավվածության) զգացողությամբ, ինքնաժխտմամբ, մասնագիտության անձնային նշանակության կորստով: Հեղինակը ճշմարտացիորեն նշում է, որ մասնագիտական մարզինալության երևույթը կործանարար է հասարակության համար և բերում է մասնագիտական գործունեության աղքատացմանը: Նկատվում է ձևական մասնակցություն մասնագիտական գործունեությանը, մասնագիտական նորմերի և արժեքների չընդունում: Մասնագիտական մարզինալությունը և մասնագիտական նույնականությունը բևեռային երևույթներ են, եթե առաջինը ենթադրում է չներգրավվածություն, ապա երկրորդը ինքնաժխտում [7]:

Այսպիսով՝ անձի մասնագիտական կարգավիճակի փոփոխության հարաբերակցությունը մագինալության երևույթի հետ երկակի է այն իմաստով, որ սոցիալական կամ կառուցվածքային մարզինալությունը բերում է նոր մարզինալ մասնագիտական խմբերի առաջացմանը, մյուս կողմից՝ մասնագիտական մարզինալությունը դառնում է այդ տեղաշարժերի հետևանք: Նոր մասնագիտական ոլորտում ձևական ներգրավվածությունը, ինքնաժխտումը, արժեքային բախումը՝ կապված է նախկին կարգավիճակին բնորոշ արժեքների և դիրքորոշումների և նոր կարգավիճակի հետ կապված արժեքների և դիրքորոշումների անհամատեղելիության հետ: Արդյունքում ձևավորվում է մասնագետ-մարզինալի կամ «հետմասնագետի» նոր կերպարը: Իրադրություն, որը հանգեցնում է անձի ինքնափրացման, հատկապես մասնագիտական աճի սահմանափակմանը և մասնագիտական գործունեության արդյունավետության անկմանը: Ուստի հոգեբանական հետազոտությունը պետք է ուղղված լինի մասնագիտական կարգավիճակի փոփոխության իրադրության մեջ հայտված մասնագետ-մարզինալի հոգեբանական առանձնահատկությունների՝ արժեքային համակարգի, հարմարողականության բացահայտմանը, նոր աշխատանքային պայմաններում, գործունեության օպտիմալացմանն ու անձնային աճին ուղղված հանձնարարականների մշակմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. 1 Park R.E. Race of culture. Glence, Free press, 1950 Part 26. Marginal man. Chat 26. Human migration and the marginal man // Amerikan Journal of Sociology. - Chicago, 1928, Vol. 33, № 6.
2. Stonequist E.V. The Marginal Man. A Study in personality and culture conflict. - N.Y., 1961, p.51
3. Гладышев С. А Как выжить в толпе и оставаться самим собой Ростов на Дону, «Феникс», 2004, с. 5 -6,
4. http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/pa2000_2/pages/19/pap_19.html
5. Кравченко А. И. Социология 2-е изд. М; Академический Проект, 2001, с. 162-163
6. Հակոբյան Ն. Ռ. Մարգինալության դրսևորման սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները փոխակերպվող հասարակություններում, Երևան 2006, էջ 25, 30, 31, 40
7. Л. И. Дементий Проблемы профессиональной идентичности и маргинальности в ситуации сознательной смены профессии, Педагогика и психология , с. 48-49

РЕЗЮМЕ

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ МАРГИНАЛЬНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАТУСА

С. А. ВАРДАНЯН

В статье рассматривается проблема изменения профессионального статуса с позиций концепции маргинальности. Рассмотрено формирование профессиональной маргинальности в условиях социально-профессиональных перемещений.

SUMMARY

PROFESSIONAL MARGINALITY IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL STATUS CHANGES

S. H. VARDANYAN

The article observes the question of the professional status change from the conteption of marginality. The formation of professional marginality is observed in the conditions of a social professional mobility.